

**SO‘ZLARNING IZOHI USTIDA ISHLASH ORQALI
BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINING NUTQINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASINI AMALGA OSHIRISH**

Ziyayeva Gulnaz Adilbekovna

70110501- “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti.

Nukus davlat pedagogika instituti, O‘zbekistan

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarining izohli so‘zlar yordamida nutq faoliyatini oshirish yuzasidan tavsiya qilingan ona tili o‘qitish metodikasining qator uslub va metodlari va ularning amaliy natijalari haqida fikr yuritilgan bo‘lib, nutqni rivojlantirish metodikasini amalga oshirish yuzasidan tajribada sinalayotgan ilmiy izlanishlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Nutq, metodik birlik, nutq aspektlari, shaxsiy rivojlanish, ona tili o‘qitish metodikasi, notiqlik san’ati, nutq uslubi, og‘zaki va yozma nutq, strukturaviylik.

**РЕАЛИЗАЦИЯ МЕТОДОЛОГИИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ
УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ РАБОТУ ПО
ОБЪЯСНЕНИЮ СЛОВ**

Зияева Гульназ Адильбековна

70110501-Магистрант 2 ступени специальности “Теория и методика образования и обучения (начальное образование)

*“Нукусский Государственный педагогический институт,
Узбекистан*

Аннотация: В данной статье обсуждаются ряд методов и приемов методики обучения родному языку и их практические результаты, рекомендуемые для повышения речевой активности учащихся начальных классов с помощью объяснительных слов, анализируется апробируемое научное исследование.

Ключевые слова: Речь, методологическое единство, аспекты речи, личностное развитие, методика обучения родному языку, искусство говорения, стиль речи, устная и письменная речь, структурность.

**IMPLEMENTATION OF THE METHODOLOGY OF SPEECH
DEVELOPMENT OF PRIMARY CLASS STUDENTS THROUGH
WORKING ON THE EXPLANATION OF WORDS**

Ziyayeva Gulnaz Adilbekovna

70110501-Master’s student of the 2nd stage of the specialty “Theory and Methodology of Education and Training (Primary Education)”

Nukus State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Abstract: In this article, a number of methods and methods of the mother tongue teaching method and their practical results, recommended for

increasing the speech activity of elementary school students with the help of explanatory words, are discussed. the scientific research being tested is analyzed.

Key words: Speech, methodological unity, aspects of speech, personal development, mother tongue teaching methodology, art of speaking, speech style, oral and written speech, structurality.

Joriy yilda amalga oshirilayotgan ishlarning samarasi o‘laroq ta’lim tizimini tubdan isloh qilish hamda ta’lim ko‘rsatkichlarining ma’lum darajada oshishini ta’minlash masalasi keng jamoatchilik va hozirgi Ilmiy adabiy jarayonida faoliyat olib borayotgan kishilarning eng oliy vazifalaridan biri sanaladi. Haqiqatdan ham, tilshunos va adabiyotshunoslar oldida turgan eng oliy vazifalaridan biri shundaki, kishilik jamiyatimizga foydasi tegasigan kadrlarni tayyorlash har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim tizimidagi islohotlarining uzviyligini ta’limlash hamda ertamiz kelajaklari bo‘lgan yosh avlod tarbiyasi ustida ishlash borasida qator amaliy ishlar olib borilmoqda, «Bu borada maktab islohotlarining samaradorligini ta’minlash masalasi yetakchi bo‘lib asosan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan bog‘liqdir, negaki farzandlarimizga boshlang‘ich tarbiyaning berilishida kamchiliklarining bo‘lishi - vatanimizning kelajagiga daxldor masalalardan biridir» [1].

Maktablarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dars ta’limini tashkil etishda sinf o‘quvchilarining nutq faoliyati bilan ishlash, qolaversa adabiy tilimizda keng tarzda qo‘llaniladigan so‘zlarning nutqiy faoliyatda ishlatilishi davomiyligida ularni to‘g‘ri tarzda qo‘llay bilish masalasi atroficha muhokamalarga arziydi deyish mumkin. Aytish lozimki, uy muhitidan yoki bog‘ch sharoitidan maktab ta’lim tizimining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari qatoriga qo‘shilgandan so‘ng ular uchun yangiliklar qatorida hali eshitmagan, kundalik nutqiy muomala davomida ishlatmagan so‘z, jumla va iboralari bilan maktab ta’lim tizimining darsliklarida uchratishi mumkin. Anashunday holatlarning ijobiy tarzda hal etilishini nazorat qilish maqsadga muvofiqdir.

So‘zlar izohi ustida ishlash masalasi - bilamizki, notanish va yangi so‘zlarning bola psixologiyasida qabul qilishi va nutqiy faoliyati davomida qo‘llashi turli xil qiyinchiliklarga olib keladi, «Misol uchun maktab darsliklari tarkibida keluvchi ayrim so‘zlarning yozilish texnikasi, qo‘llanilishi texnikasi va ifoda shakli yuzasidan o‘zlashtirish davomiyligida turli xil qiyinchiliklar yuzaga keladi».² Maktab darsliklarining tarkibida keluvchi lug‘atlar ham so‘zimizning isboti yang‘lig‘ xizmat qiladi. O‘quvchilar uchun notanish va talaffuz qilinishi noqulay bo‘lgan so‘zlarning o‘zlashtirilishi uchun atroficha e‘tibor lozim bo‘ladi. Mashqlar yoki topshiriq va vazifalar tarkibida keluvchi lug‘at so‘zlarning o‘rganilish arajasi ham umumiylikni tashkil etgan holatda

boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy faoliyati ga ham sezilarli ta'sir etishini unutmash lozim.

So'zlarning izohi ustida ishlash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini oshirish metodikasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar qatorida maktab ta'limining faoliyat tizimiga ta'sir etib turibdi. Umumiy qilib aytganda, ona tili o'qitish metodikasi, adabiyot o'qitish metodikasi, nutqni rivojlantirish metodikasi kabi faoliyatlarning asosiy negizida maktab ta'lim tizimida ta'lim olayotgan o'quvchining shaxsiy ko'nikma va bilim darajasini oshirishda xizmat qiladi. Shuni unutmashimiz lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashning tamoyillar va guruhlarga bo'linishi hodisasi ularning yosh toifasi va o'zlashtirish qobiliyatiga muvofiq bilim berish, o'quvchi yoshlarga yetkazib bera olish texnikasi ularning yosh fiziologik xususiyati hamda nutqiy darajasiga muvofiq tarzda xizmat qiladi. Bunda:

- birinchi sinf o'quvchilari bilan ishlashish - bunda o'quvchilarning yosh fiziologiyasidan kelib chiqqan holatda ko'p holatlarda ularga asosan bilimlarning axborot tarzda yetkazilishi hamda ushbu axborotlarning amaliy tarzda qo'llanilish amaliyoti nazarda tutiladi. "E'tibor qiling: boshlang'ich sinf o'quvchilarining birinchi sinflari bilan ishlashda ularga asosan bilimning akustik tarzda yetkazib berilishi ahamiyatli sanaladi", bunda o'qituvchi sinf o'quvchilariga harflar tizimi bilan tanishtirishda harflarning dastlab o'qituvchi talaffuzida to'g'ri talaffuz qilinishi, keyin esa sinf o'quvchilarining ommaviy tarzda talaffuz etilish texnikasi va qolaversa, qo'shimcha tariqasida audio, video rolliklardan foydalanish texnikasi orqali boshlang'ich akustik tajriba yuzaga kelishi kuzatiladi;

- ikkinchi sinf o'quvchilarining esa maktab ta'lim tizimida amalga oshirilyotgan islohotlarning samaraviyligi o'laroq, ularda nutq texnikasi va bilim berish tamoyillarining og'zaki nutq texnikasi bilan ishlash prinsplarida umumbirliklardan tashqari ularning dars tizimida yangi fanlar bilan chet tilarining ham o'zlashtirilish imkoniyati ularda nafaqat o'z ona tili balki, xorijiy tillarda ham so'zlashning mashq qilinishi yuzasidan nutqiy bo'linishlarning mutanosib tarzda yuzaga kelishi kuzatiladi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchisining nutqiy shakllanish jarayonida taqqoslash mezonlari yuzaga keladi. Bunga sabab esa ikkinchi sinf o'quvchilari faqatgina o'z ona tilisigina emas, unga qo'shimcha tarzda rus tili, ingliz tili, fransuz tili kabi boshqa fanlarni ham o'zlashtirishga kirishadi. Bunda o'z o'zidan Ruscha talaffuz, inglizcha talaffuz va o'z ona tilidagi talaffuzning yuzaga kelishi oqibatida nutqiy o'sishning yangicha ruhda va ko'p tarmoqlilikda o'rganilishi yuzaga keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini oshirishga sabab ularning shaxsiy dunyoqarash va Ong shaklining yanada rivojlanishini ta'minlash va qolaversa o'z fikrini, hissiyotlarini og'zaki va yozma ravishda bayon qilishi

nuqtai nazaridan yoz yoki og‘zaki nutq shakllana boradi. , «O‘quvchilar o‘z nutqini ifoda etishda xuddi kattalar qatori turli materiallardan foydalanishadi, bunda nutq uchun qulay bo‘lgan so‘z takrorlari, kirish so‘zlar, taqlid so‘zlar va boshqalarni misol tariqasida keltirish mumkin»[2].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yoki undan yuqori sinf o‘quvchilarining nutq jarayonini rivojlantirish yoki bo‘lmasa nutq madaniyatini egallashning qator aspektlari mavjud. Ular:

1. Shevalardan uzoqlashgan holatda adabiy til normalarini o‘zlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari;

2. Malakali nutq shakllarining tajribalardan kelib chiqib ifodalanishi, bunda yozma va og‘zaki nutqning prinsplilik tarzda ifoda etilishining dolzarb ekanligi;

3. Boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchilarning yo‘naltiruvchi kuch sifatida o‘z o‘quvchilarining nutqiy madaniyatini isloh qilish, negaki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari an‘anaviy tarzda o‘z muallimlaridan o‘rnak olib tarbiya olishining ahamiyatligi muhim sanaladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zaro va yaxlit tarzda nutqini rivojlantirishda quyidagi masalalarga atroflicha yondashish lozim. Bular quyidagicha:

- So‘zlarning ustida imloviy jihatdan ishlash;
- nutq tarkibida ibora va birikmalarni qo‘llashi ustida ishlash masalasi;
- nutq tarkibida so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi ustida ishlash

va boshqalar yordamida kommunikativ jihatdan yaxlitlangan nutqni hosil qilish lozim bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashish davomiyligida ularning nutqiy stilistikasi bilangina emas ularning bilim doirasi, odab - axloqi kabi jihatlarga ham e‘tibor qaratish lozim. Bu kabi holatlarda o‘qituvchi va pedagoglarning zimmasiga yuk yuklanadi. O‘quvchilar nutqini o‘stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi.

1. O‘quvchilar nutqi mazmundor bo‘lishi;
2. Nutqda mantiqiylik bo‘lishi;
3. Nutq aniq bo‘lishi;
4. Nutq til vositalariga boy bo‘lishi;
5. Nutq tushunarli bo‘lishi;
6. Nutq ifodali bo‘lishi;
7. Nutq to‘g‘ri bo‘lishi;
8. Nutq madaniyatli bo‘lishi

Nutq o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishda muhim vositadir. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo‘libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o‘stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o‘stirish mumkin. Shuning uchun o‘quvchilar nutqini

o‘stirish materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o‘sadi. Tushuncha so‘zlar yoki so‘z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo‘lgan so‘zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so‘z (so‘z birikmasi) ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo‘ladi. Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqini yaratadi [3].

Haqiqatdan ham, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq texnikasining yaxshi rivojlanishida so‘zlanayotgan nutq tarkibida mantiqlikning mavjud bo‘lishi, nutqning boy bo‘lib til vositalariga boy bo‘lishi va qolaversa nutqning ifodaviyligi yaxshi ta‘minlangan bo‘lsagina tinglovchining e‘tiborini torta oladi hamda unga tushunarli bo‘ladi. Shunga ko‘ra so‘zlanayotgan nutq to‘g‘ri bo‘lishi va nutq madaniyatiga to‘g‘ri kelgan holatda bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Maktab ta‘limi doirasida bo‘shlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq faoliyatining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishini ta‘minlash va qolaversa, izohlanayotgan so‘zlarning muqobillari va ularning kundalik turmush tarzimizda qo‘llanilish tamoyillari va texnikasi bilan yaqindan tanishish, bilim normalariga muvofiq tarzda o‘zlashtirish bugungi kundfa maktab islohotlarining eng doilzarb masalalaridan biri sanaladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan sinf rahbari yoki boshqa biror fan o‘qituvchisining ishlashishi davomida ularda to‘g‘ri talaffuzning shakllanishi, akustik jihatdan to‘g‘ri baholanish albatta muhim vazifalardan biridir. Shunday ekan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq faoliyatini o‘stirish ular o‘rtasida namunali so‘z va iboralarning izohli variantlarini taqdim etish orqali ularga ham bilim ham amaliy tajriba berish mumkin bo‘ladi.

ADABIYOTLAR

1. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta‘limning davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida. Toshkent sh., 2017-yil 6 aprel 187-son.
2. Mirtojiev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. Toshkent, “O‘zbekiston” 1992.
3. Mahliyo Jurayeva BDUning pedagogika institute talabasi “Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar nutqini o‘stirish yo‘llari” maqola “Science and Education” Scientific journal / ISS 2181-0842.